

ВЕРИФІКАЦІЯ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ У ТВОРАХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Описано засоби передання адресованого волевиявлення, що використані у творах письменників української діаспори Канади. Проведено ситуативно-комунікативний аналіз вживання тих чи інших мовних одиниць для спонукання адресата мовлення до дії та порівняння їх функціонування в мовленні українців в Україні та українців діаспори.

Ключові слова: імператив, спонукання, мовець, адресат, комунікативна ситуація.

Передання вольового впливу мовними засобами – одна із основних комунікативних функцій мови. Мовні одиниці, як спеціальні, так і пристосовані до фіксації волевиявлення, вивчають з погляду граматики, де об'єктом дослідження виступає імператив та його функціональні еквіваленти, їх граматичні характеристики та семантичне наповнення. Комунікативна ситуація волевиявлення стала об'єктом дослідження також студій комунікативної лінгвістики. Якщо перший підхід дозволив з'ясувати граматичний статус імператива й окреслити перспективи його вивчення, якот: структура функціонально-семантичного поля імперативності, основні мовні одиниці його наповнення та їх маркери, проблема побудови парадигми дієслова наказового способу (ці питання порушували В.Храковський та О.Володін – дослідники російського імператива [6]; Л.Бережан [1], О.Кондзеля [2], М.Скаб [4], Н.Швидка [7] – семантика та граматичні характеристики імператива української мови), то вивчення особливостей функціонування імперативних висловлювань у комунікації дає змогу пояснити вживання імператива та його функціональних еквівалентів залежно від ситуації мовлення та стосунків між комунікантами (роль імператива в комунікації описали Т.Ларіна [3] й Н.Формановська [5]), а також тих комунікативних традицій, що функціонують в межах певного народу чи соціальних груп.

Як вважає Т.Ларіна, перефразовуючи твердження Р.Фасолда: коли ви віддаєте комусь наказ або звертаєтесь із проханням, то розраховуєте на те, що адресат виконає це. Що свідчить про те, що “або ви вважаєте, що перебуваєте на більш високій соціальній позиції, достатній для того, щоби змусити співрозмовника виконати наказ або прохання, або ступінь вашої близькості (солідарності) такий, що він готовий зробити це для вас. Якщо ж ваші міркування неправильні і співрозмовник не приймає вашу перевагу або вважає, що вашої близькості не достатньо, він може відмовитися виконати ваш наказ або прохання”

[3, с. 203]. Окрім того, при спонуканні адресата до дії мовець враховує й такі характеристики ситуації мовлення, як: офіційність / неофіційність, міру зацікавленості його та адресата у виконанні спонукуваної дії тощо. Усі перераховані фактори вказують на складну комунікативну природу волевиявлення, яка, окрім мовних, включає соціальні чинники, національну специфіку, традиції, прийняті в тому чи іншому колективі мовців. Коли людина потрапляє до іншої мовної культури, вона не лише веде комунікацію на мові спільноти, у якій вона перебуває, а й враховує певні мовленнєві нюанси комунікативних ситуацій, що дозволяє їй забезпечити результативне спілкування.

Мета нашого дослідження – описати мовні засоби передання волевиявлення, які вжито у творах письменників української канадської діаспори та проаналізувати деякі з них з погляду впливу на них іншої культури, відмінної від української. Джерелом фактичного матеріалу стало “Слово” – поетична та прозова збірка українських письменників Канади (Слово: зб. укр письменників: література, мистецтво, критика, мемуари, документи / [Об'єднання укр. письменників “Слово”]. – Едмонтон, 1980. – 254 с.).

Автори аналізованої збірки найчастіше вживають імперативні речення, оскільки імператив – маркована мовна одиниця, основною функцією якої є передання адресованого волевиявлення мовця з метою спонукати адресата мовлення до дії. Приміром, у поезіях імперативні речення передають не лише спонукання до дії (нехай навіть риторичного характеру), а й завдяки своїй високій емоційній насиченості, адресованості та чітко викинченій морфемній структурі вони задають напружено-схвильований ритм усій поезії, наприклад: *Сонце, прийди на христини! Земле, радій і гордись! Родився син України, Провісник народу родивсь! (М.Щербатюк “Балада про народження”); *Так ти, поете, слово золоте, Народжуї пристрасно і ваговито! (Яр Славутич “Паєук”)*. Вживаючи дієслівні форми другої особи наказового способу, поет спонукає читача глибше сприйняти його переживання, пропустити через себе ті думки та ідеї, які схвилювали письменника.*

Імператив – багатоаспектна граматична та функціонально-семантична мовна одиниця: за його допомогою коротко передають складну глибинну структуру, яку можна поділити на такі комунікативно-ситуативні складники: мовець та адресат мовлення, стосунки між ними, момент

волевиявлення – називання дії, виконання якої потрібне / непотрібне мовцеві / адресатові мовлення у певний момент реального часу. Ця граматична категорія не лише фіксує момент спілкування, а й своєю потенційною налаштованістю на майбутнє передає не стільки події реального майбутнього, скільки їх бачення мовцем. Це характеризує імператив як ірреальну граматичну категорію з теперішньо-майбутньою часовою спрямованістю. Реалізація дії, названої імперативом, великою мірою залежить від стосунків між мовцем та адресатом. Вживання імператива у поетичному творі розширює коло комунікантів: разом із уявним співрозмовником спонукання отримує й читач, що змушує останнього робити певні висновки і про творчий задум поета, і про справжню суть подій, про які йдеться: *Прости мені за винні і невинні, Прости мені за всі мої гріхи* (Б.Олександрів “Коли часом у розпалі розмови...”); *Розкажи! Порозрадь! Бачиш – сонце сідає за плавні* (Б.Олександрів “Непоправність”). Тобто через імператив читач сприймає ситуацію не ззовні описуваних подій, а ізсередини, через його адресованість стає співучасником подій.

У прозових творах адресоване волевиявлення теж найчастіше оформлюють за допомогою імперативних речень, оскільки цій граматичній категорії притаманний широкий спектр значення: від мольби до категоричного наказу. В аналізованих реченнях переважають прохальні висловлювання: *“Послухайте мене!”* - *линуть благання з усіх боків* (С.Кузьменко “Маргарита”); - *Сестро Анно, - просив він. - Утікайте самі, залишіть мене!* (М.Погідний Угорчак “Сестра Анна”). Фактичний матеріал не подає прикладу категоричного наказу. Приблизно в такому значенні передано волевиявлення начальниці до підлеглої, але й воно швидше сприйматиметься як порада, незважаючи на деяку різкість фрази: *“Ніколи не говоріть такого, Мері, - обзивається з-за свого столу сивоволоса старшого віку жінка, - бо колись пожалієте”* (С.Кузьменко “Маргарита”).

Якщо комуніканти займають різні соціальні позиції, між ними вікова дистанція, то категоричність імператива зм'якшують мовні етикетні формули ввічливості, наприклад, частки ввічливості, перформативні дієслова: *Прийміть, будь ласка, цей скромний дар з України, посадіть цю матійолку у вашому городі, нехай вона нагадує вам своїми пахощами рідний край* (Ікер “Матійолка”). - *Попхай мене! - ... прошу. - Прошу, попхай!* (М.Тарнавська “Дилема”); - *Галино Вікторівно, дозвольте на хвилиночку на розмову, тільки між вами і мною!* (Ікер “Матійолка”). Також підкресленню вертикальної нерівності або горизонтальної дистанції (за Н.Формановською [5, с. 57]) між співрозмовниками сприяє вживан-

ня пошанної множини: *“Титонько, дивіться, я й для вас залишив,”* - *і подає мені ту нещасну крихітку хліба, а очі аж сяють від радості...* (П.Роєнко “Безритульний”); - *Ідіть, сестро Анно, й ховайтеся. Ви ще молоді, а мені однаково. Я залишусь тут, - промовив він рішуче* (М.Погідний Угорчак “Сестра Анна”).

Варто зазначити, що у всіх випадках адресованого волевиявлення мовець чітко дотримується комунікативної дистанції між собою та адресатом мовлення: через спонукання він не нав'язує своєї волі мовцеві, а лише корегує його поведінку, вчинки, намагається змінити настрої, вплинути на подальше прийняття рішень. У цих реченнях мовець не домінуючий лідер, який через мовлення прагне підкорити волю адресата, змусити його діяти за його настановами. Така комунікативна риса аналізованих конструкцій є свідченням того, що описані висловлювання регулюють стосунки між людьми у демократичній спільноті. Цікавими є паралелі у вживанні адресованих волевиявлень при описі реалій, у яких живуть автори, та реалій радянської України: *Хоч шлях до Києва не далекий, але поговорити був час. Потехін зразу почав: - Ви, Пилипе, самотня людина, маєте одну сестру. Раджу вам переписати все, що маєте, на Явдоху. Людина не вічна, колись то прийдеться тес...* (О.Зозуля “Останні Півні”). У цьому випадку, хоча волевиявлення передано не імперативом, вже відчутний тиск на адресата. Проте порівняно із адресованим впливом на радянських громадян, голова колгоспу з іноземним гостем все-таки говорить м'яко: - *Коли висилатимеш пачку сестрі, не забудь купити для мене костюмчик. Можна сірий або коричневий, обов'язково з камезелькою. А я, із свого боку, сестрі соломки підкину, щоб не мерзла взимку. Соломи в нас вистачає* (О.Зозуля “Останні Півні”). У цьому волевиявленні відсутні будь-які мовні засоби поштивості: мовець говорить на “ти”, не вживає часток ввічливості, що свідчить про те, що ініціатор розмови ставить себе вище за адресата, оскільки вважає, що той від нього залежить. Такою ж не ускладненою мовними елементами ввічливості є й розмова з Явдоху: *Баба вийшла з хати і, від несподіванки, на весь голос закричала: - Люди добрі, що ви робите! - Ми, бабо, виконуємо наказ директора сільгосптехніки, - відповів бригадир. - Сказано: зробіть бабі стріху на потіху* (О.Зозуля “Останні Півні”), на вікову дистанцію між бригадиром та старою жодного натяку, як не було враховано цієї вертикальної нерівності при відданні наказу бригаді.

У розмові між закоханими немає жодних перешкод щодо вживання дієслівних форм другої особи однини наказового способу, рівність та близькість їхніх стосунків лише підкреслює віль-

не функціонування імперативних висловлювань: - Чого? Чого? Не знаю... Так... - Ні-ні-ні!.. Не викручуйся! Признавайся! - домагалася Таля (М.Ковшун "Паморозь") та між подружжям: - Не журились, кохана, - промовив ніжно чоловік, поклавши руку на її плече, - я зарепрезентую і тебе на завтрашніх зборах у клубі професіоналістів (С.Кузьменко "Маргарита"). Вживають імператив для передання адресованого волевиявлення й у спілкуванні з давніми друзями, коли мовець та адресат перебувають на одній горизонталі та вертикалі: - А ми старші, без жадної церемонії, передаємо тобі, брате Миколо, оце убрання. Скинй із себе оце цундою, одягнися, як людина, щоб нам лице не лупалось перед чужинцями! - сказав Дорожний, завісивши убрання на Миколине плече, немов на сухий хрест (І.Боднарчук "Голос матері"). Так само на "ти" звертається герой твору до портрета Леніна: Протерши пальцями очі, Полоз підвів голову й голосно вигукнув: - Прости мені, мій дорогий батьку, Іллічу. Надзвичайно пересохло в глотці, мушу трохи промочити. Прости... (Є.Слонівський "Комуна"). Тут можна навести паралелі до розмови з Богом, якого у радянському суспільстві замінили комуністичні ідоли.

Щодо комунікативних ситуацій адресованого волевиявлення між добре знайомими та соціально рівними комунікантами, то тут варто відзначити тенденцію до уникання категоричного спонування до дії та заміни імператива у таких ситуаціях директивними прислівниками: Треба дотримати слова і бути на обіцяний час, - сказав їй чоловік (П.Роєнко "Безпритульний") або вживання завуальованого волевиявлення через опис ситуації, що склалася, як ми це бачимо у розмові між пацієнткою та медпрацівником шпиталю: - Пані Феденко? Ваша візита була на третю годину, але доктора несподівано викликали до porodів і він тільки що повернувся... І як висновок: Доведеться вам трохи подождати (М.Тарнавська "Дилема"). Цікавим є і телефонна розмова між пацієнткою та представницею клініки: - Пані Феденко? - Так. Слухаю. Прошу, - Тут лабораторія університетської клініки. Хочемо повідомити вас, що висліди вашого тесту – негативні (М.Тарнавська "Дилема"). Такий діалог не характерний для українців з великої України, спонукаючи до розмови, українці вживають Так. Слухаю. Говоріть. Перформативне дієслово прошу у такій комунікативній ситуації є рідкісним.

Для передання адресованого волевиявлення герої творів вживають також ситуативні імперативні конструкції, спонукувана дія яких відома з умов спілкування та контексту: - То мерщій додому! Пізно вже (М.Ковшун "Паморозь"); Ну, то варто випити за влучну відповідь куми, - запропонував господар (М.Тарнавська "Дилема") –

спонукальну семантику цих висловлювань передають модальні слова мерщій, варто. – Ще про горе чаєчки-небоги!.. [...] – Нам про Мороза! – кричала молодь (І.Боднарчук "Голос матері") – типові комунікативні еліптичні конструкції з проханням продовжити дію.

В аналізованих творах спонування до сумісної дії послідовно передають дієслівні форми наказового способу першої особи множини: - Ходім, пане Сергію, до бункеру (М.Погідний Угорчак "Сестра Анна"); - Вертаймося, щоб не заблудитися! – радить Карін (І.Шуварська-Шумилевич "Іванка"). У розмовному мовленні українці з Великої України під впливом російської мови у таких комунікативних ситуаціях надають перевагу конструкціям з дієслівними формами давай, давайте, нормативність яких в українській мові й досі ставиться під сумнів. У мовленні героїв проаналізованих творів такого способу спонування до сумісної дії не виявлено.

Присутні у творах і ситуації самоспонування, коли мовець звертається до себе у другій особі: От, хоч би квіти. В касі – порожня. Покійний що? Йому легенько – мертвий. А ти ходи, збавляючи пів дня. Шукай, проси – збирай йому пожертви (Б.Олександрів "Баяда про мою смерть"); "Ти диви, як вона скоро виросла, а яка хороша й добра... Моя дорога похресниця," – подумала Мотря Миколаївна, йдучи до їдальні (П.Роєнко). Домінанта такого способу спонування може свідчити про те, що в аналізованій мовній культурі людині звично подумки розмовляти з самою собою як з відстороненим адресатом мовлення. Егоцентричних конструкцій на кшталт Піду-но я, зроблю-но я... в аналізованих творах не виявлено. Також мовець спонукає себе через вживання модальних слів: І врешту я сказав собі: доволі. Хоч я поет, а все таки змудрів (П.Карманський "Ірі").

Таким чином, у більшості випадків для передання адресованого волевиявлення вжито імперативні речення. Послугуючись імперативом, мовці намагаються не порушити особистісний простір адресата, не нав'язують йому свою волю, а дистанційно впливають на рішення свого співрозмовника, корегують його дії, що і є, на нашу думку, основним виявом тієї культури, того сприйняття світу і себе в ньому, у якому живуть автори (наскільки можна робити висновок про такий стиль комунікативної поведінки певної спільноти з художніх творів її представників). Цікавим фактом, який ми спостерегли, досліджуючи мовні засоби передання волевиявлення героями творів письменників української діаспори Канади, є також повна відсутність інфінітивних речень знеособленого спонування до дії, якими дуже багата мовленнєва дійсність україн-

ців в Україні, хоча б у плані надписів-засторог: *Не ходити! Не смітити!* тощо. Щоправда, останнім часом спостерігається тенденція до заміни цих конструкцій реченнями з предикатом у формі дієслова наказового способу другої особи: *Не ходіть по колії!*. Адресоване спонукання – це ознака такого суспільства, у якому особа стоїть на першому місці і повага до неї щонайперше враховується в директивних висловлюваннях, оскільки за їх допомогою мовець впливає на подальші дії свого співрозмовника, тобто втручається в його особисту зону, яка для представників західної культури становить табу.

Література

1. Бережан Л.В. До питання про пряме і непряме спонукання / Л.В.Бережан // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 52-53. Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 1999. – С. 175-179.
2. Кондзеля Е.С. Функционально-семантическое поле побудительности и реализация его конститuentов в русской речи : автореф. дис. на соискание звания канд. филол. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / Кондзеля Елена Степановна; Ин-т языковедения им. А.А.Потебни
- АН Украины. – К., 1991. – 19 с.
3. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т.В.Ларина – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – 512 с. – (Язык. Семиотика. Культура).
4. Скаб М.С. Грамматика апелляции в украинській мові / Скаб М.С. – Чернівці: Місто, 2002. – 272 с.
5. Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М.: Изд-во “Икар”, 2007. – 480 с.
6. Храковский С.В. Семантика и типология императива: русский императив / В.С.Храковский, А.П. Володин / Отв. ред. В.Б.Касевич. – изд. 2-е, стереотипное. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 272 с.
7. Швидка Н.В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Швидка Надія Валентинівна; Харків. держ. ун-т. – Харків, 1998. – 20, [1] с.

The article describes different methods of the expression of the addressed will, which were used by writers from the Ukrainian community in Canada. A situational communication analysis of the application of different language patterns to urge a recipient of the communication to an action was performed. A comparison of communicative traditions in the language of the native ukrainians and ukrainians from the Canadian community, which regulate their relationships in the situation the addressed will, was also made.

Keywords: imperative, urge, speaker, recipient, communicative situation.

В статтє описань средства передачи адресованного волеизъявления, употребленные в сочинениях писателей украинской диаспоры Канады. Проведен коммуникативно-ситуативный анализ функционирования этих языковых средств в конкретных ситуациях общения и особенности их употребления в речи украинцев Украины и представителей украинской диаспоры Канады.

Ключевые слова: императив, побуждение, адресант, адресат, коммуникативная ситуация.